

Шаповал О. В.,
аспірантка кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПЕРСПЕКТИВИ МЕТОДИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

На підставі аналізу сучасного стану кримінально-правового регулювання державою сфери економічної злочинності, змін і нових тенденцій вітчизняного кримінального процесу, матеріалів практики, а також результатів опитування слідчих та прокурорів у статті розглянуто сучасний стан і перспективи методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів.

Ключові слова: економічні злочини; кримінальний процес; методико-криміналістичне забезпечення; перспективи.

На основании анализа современного состояния уголовно-правового регулирования государством сферы экономической преступности, изменений и новых тенденций отечественного уголовного процесса, материалов практики, а также результатов опроса следователей и прокуроров в статье рассмотрено современное состояние и перспективы методико-криминалистического обеспечения расследования экономических преступлений.

Ключевые слова: экономические преступления; уголовный процесс; методико-криминалистическое обеспечение; перспективы.

Зміна державної політики щодо економічної злочинності, декриміналізація низки кримінальних правопорушень у 2014–2015 роках, зменшення тяжкості окремих економічних злочинів, пом'якшення покарання за вчинення частини з них поряд з реформуванням уповноважених органів розслідування на фоні загального погіршення фінансово-економічної ситуації в країні призвели до стрімкого поширення цих злочинів в останні роки.

Рівень розкриття економічних злочинів в Україні є вкрай низьким, за період 2014–2015 років у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків лише по 10–11% проваджень особі повідомляють про підозру, а 3–4% з усіх розпочатих проваджень закінчуються постановленням обвинувального вироку суду. Щодо інших злочинів у сфері господарської діяльності – лише 10–11% справ закінчуються постановленням обвинувального вироку суду [1–3].

Значені статистичні дані свідчать про те, що рівень підготовленості уповноважених органів розслідування економічних злочинів є вкрай незадовільним. Сьогодні існує нагальна потреба в реформуванні органів розслідування економічної злочинності. Водночас просте переформатування органів не забезпечить підвищення ефективності їх роботи. Потрібне комплексне криміналістичне забезпечення їхньої діяльності, в тому числі й методико-криміналістичне.

Метою цієї статті є визначення перспектив методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів з урахуванням сучасних змін у політиці держави щодо правового регулювання економічної злочинності.

Завданням криміналістичної методики є забезпечення специфічними методами та прийомами протидії злочинності та удосконалення досудового і судового слідства з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Методико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів полягає не лише у розробці та вдосконаленні засобів і методів розслідування цієї групи злочинів, а й виявленні латентних злочинів. Дослідження цієї проблеми вимагає міждисциплінарної взаємодії, участі криміналістів, кримінологів, фахівців інших юридичних галузей знань разом з економістами, математиками, кібернетиками тощо. Так, наприклад, використання економічних методів порівняльного аналізу допомагає виявити економічні злочини, застосування поліграфа є новим і недостатньо розробленим напрямком розслідування, проте його використання дозволяє встановити невідомі слідству обставини тощо.

Оновлення методик розслідування економічних злочинів, приведення їх у відповідність до потреб сучасності, вивчення нових тенденцій економічної злочинності та їх урахування в наукових рекомендаціях для органів розслідування є основним завданням методико-криміналістичного забезпечення.

Методико-криміналістичне забезпечення до стадії власне розробки методик розслідування злочинів повинно пройти певні етапи (стадії). Ці етапи дозволять виявити проблеми, які існують під час розслідування економічних злочинів, і врахувати їх при розробці окремих методик розслідування певних видів економічних злочинів.

Ми вважаємо, що до розробки методики розслідування окремих видів злочинів криміналістичне забезпечення повинно пройти такі п'ять стадій.

Перша стадія – вивчення стану економічної злочинності в державі (криміногенної обстановки).

Друга стадія – аналіз законодавства України, яке встановлює кримінальну відповідальність за вчинення економічних злочинів.

Третя стадія – вивчення та систематичне узагальнення слідчої, судової, експертної практики розслідування економічних злочинів.

Четверта стадія – аналіз процесуального законодавства та виявлення процесуальних проблем, які існують під час розслідування економічної злочинності.

П'ята стадія – розробка криміналістичних аспектів подолання високої латентності економічної злочинності.

І нарешті останньою стадією буде розробка найбільш ефективних методів і засобів розкриття та розслідування економічних злочинів, яке здійснюється на основі всіх стадій вивчення та аналізу проблем існування економічної злочинності в державі.

Аналізуючи першу стадію, зазначимо, що головним результатом (висновком) дослідження на цьому етапі є те, що економічна злочинність в державі щороку зростає. В останні роки вона набула загрозливих для економіки країни в цілому розмірів, фактично обсяг тіньової економіки держави перевищує обсяг легальної економіки. Лише 10–11% розпочатих кримінальних проваджень по економічних злочинах завершуються успішним розслідуванням – винесен-

ням обвинувального вироку суду. З викладеного можна зробити висновок про наявність проблем з розкриттям і розслідуванням цієї категорії злочинів, пов'язаних у тому числі й з незадовільним рівнем методико-криміналістичного забезпечення їх розслідування.

Аналізуючи законодавство України, яке встановлює кримінальну відповідальність за вчинення економічних злочинів, зазначимо, що наступною проблемою методико-криміналістичного забезпечення злочинів є постійні зміни кримінального законодавства, яке визначає економічну злочинність: декриміналізація окремих діянь, зменшення тяжкості злочинів, зміна видів покарання тощо. Все це обумовлює і зміни в методиці розслідування злочинів. Наприклад, зменшення тяжкості злочину не дозволяє використовувати при його розслідуванні негласні слідчі (розшукові) дії. Скасування повноваження слідчого (прокурора) по ініціюванню проведення перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності підприємства ускладнює процес доведення певних обставин кримінального правопорушення тощо.

Такі постійні зміни державної політики щодо криміналізації економічних правопорушень, процесу розслідування, повноважень органів розслідування потребують адаптації старих і розробки нових методик розслідування окремих видів економічних злочинів.

Наприклад, у 2012 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI (набрав чинності 01 червня 2012 року) [4] було декриміналізовано низку діянь. Наприклад, порушення порядку зайняття господарською діяльністю на діяльність з надання фінансових послуг (ст. 202); зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), фіктивне банкрутство (ст. 218) та ряд інших. Більшість з зазначених діянь цим же Законом

перенесено в Кодекс України про адміністративні правопорушення і визнано адміністративними проступками. Відповідно, і методики розслідування цих видів злочинів втратили свою актуальність. Усі кримінальні справи, які було відкрито за цими статтями, підлягали закриттю.

Цим же Законом аналогічно змінено види та розміри покарань за вчинення інших господарських злочинів, що також потягло за собою зміну тяжкості злочинів, а, отже, і необхідність зміни методики їх розслідування.

Третя стадія – вивчення та систематичного узагальнення слідчої, судової, експертної практики розслідування економічних злочинів.

Автором проведено анкетування та інтерв'ювання практичних працівників: слідчих Національної поліції, які проводять розслідування економічних злочинів, та прокурорів задля виявлення практичних проблем, які виникають у них при розслідуванні цієї групи злочинів. У ході такого анкетування вдалося виявити труднощі, які виникають під час практичної діяльності та запропонувати шляхи їх вирішення. Вказані питання будуть додатково розкриті при висвітленні питань техніко та тактико-криміналістичного забезпечення розслідування цієї категорії злочинів.

Крім того, автором проведено дослідження матеріалів кримінальних проваджень, які перебувають в органах розслідування, а також матеріалів судової практики, доступної на порталі Судової влади України. Дослідження цих матеріалів дозволило встановити, яким чином слідчі судді, суди тлумачать і вирішують певні проблеми, а також позицію судів вищої ланки щодо погодження чи непогодження з позицією слідчого судді чи суду щодо вирішення того чи іншого питання.

Проведене дослідження дозволило сформулювати рекомендації щодо техніко (включаючи експертне) та тактико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів. Крім того, виявле-

ні проблеми та надані в попередніх розділах рекомендації повинні бути враховані і при розробці окремих методик розслідування певних економічних злочинів.

Четверта стадія – аналіз процесуального законодавства та виявлення процесуальних проблем, які існують під час розслідування економічної злочинності.

Реформування кримінального процесу України, результатом якого стало прийняття в 2012 році нового КПК України, внесло ряд концептуальних змін у процес розслідування злочинів. Такі трансформації не могли не відобразитися і на методиці розслідування економічних злочинів. Насамперед, мова йде про такі зміни, як скасування стадії порушення кримінальної справи, запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій, зміна концепції прокурорського нагляду на процесуальне керівництво, зміна ролі оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі тощо.

Як слушно сьогодні зазначають в науці, суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих дій та інші новації кримінального процесуального закону вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики розслідування окремих видів злочинів, із метою їх приведення у відповідність до реалій практики [5, с. 237].

П'ята стадія – розробка криміналістичних аспектів подолання високої латентності економічної злочинності. Перш за все, необхідно встановити причини такої високої латентності. Узагальнюючи, зазначимо, що головною причиною високої латентності цієї групи злочинів є глибока корупція в усіх органах державної влади по всій вертикалі влади, включаючи правоохоронні органи, адже отримуючи неправомірну вигоду за «прикривання» злочинних дій економічного характеру, представник влади сам зацікавлений в тому, щоб інформація про певний злочин не була розголошена.

І нарешті остання стадія – розробка найбільш ефективних методів і засобів розкриття і розслідування економічних злочинів.

Ураховуючи результати дослідження на викладених вище стадіях, окресливши тенденції останніх років, пов'язані з реформуванням як кримінального процесу, так і сфери економічної злочинності, ми послідовно переходимо до заключного етапу нашого наукового дослідження.

Як зазначає Р.Л. Степанюк, дискусійними в галузі розробки криміналістичних методик залишаються: а) класифікація окремих криміналістичних методик за призначенням; б) структура методики розслідування певного виду (групи) злочинів; в) формування й реалізація комплексних методик розслідування; г) питання етапізації процесу розслідування за чинним КПК України; д) необхідність включення до окремих методик розслідування особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій; е) проблеми формування методик судового розгляду кримінальних справ [5, с. 240].

Починаючи з класифікації криміналістичних методик, зазначимо, що до сьогодні в науковій літературі немає єдності думок щодо такої класифікації. В криміналістиці сформувалися два основні підходи щодо цього питання: згідно з першим підходом ця класифікація може бути лише складною і вміщувати різні рівні (від окремого до загального). Прихильники другого схиляються до універсальної класифікації і виокремлюють: базову, прості (видові, підвидові), ускладнені або групові (родові, міжродові, комплексні) методики розслідування [6, с. 92–94].

На нашу думку, для формування методики розслідування економічних злочинів більш прийнятним є другий підхід, оскільки ці злочини розпорошені по різних розділах КК України і для систематизації методик розслідування недостатньо класифікації за рівнями. Проте, ми не виключаємо можливості систематизації окремих методик роз-

слідування щодо певної категорії діянь за ступенем загальності (від найбільш загальної до найбільш вузької). Наприклад, методика розслідування злочинів у сфері господарської діяльності – методика розслідування злочинів у сфері неплатоспроможності та банкрутства – методика розслідування доведення банку до неплатоспроможності.

В останні роки почастишали спроби формування комплексних методик розслідування, виокремлення яких пояснюється доцільністю розробки рекомендацій з розслідування різних за кримінально-правовою кваліфікацією діянь, які вчиняються у єдиному ланцюзі, тобто мають характер складної системної злочинної діяльності [7, с. 350]. Вважаємо цей напрямок дуже перспективним для створення ефективних методик (програм) розслідування складних за механізмом вчинення економічних злочинів (включаючи транскордонну злочинність).

Важливою тенденцією сьогодні також є розширення сфери застосування криміналістичних методик не лише щодо досудового розслідування, а й до судового розгляду кримінальних справ [8]. Така ініціатива є прогресивною з точки зору того, що всі отримані в ході досудового розслідування фактичні дані обов'язково підлягають безпосередньому дослідженню судом і отримують остаточну оцінку суду як докази. Відповідно, під час судового розгляду суддя може використовувати ряд рекомендацій криміналістики для встановлення обставин, які підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні. Проте, на нашу думку, немає необхідності створювати методики судового розгляду окремих видів чи категорій злочинів, слід обмежитися заснованими на досягненнях криміналістики рекомендаціями для суду щодо проведення певних процесуальних дій. Тобто, у цьому випадку мова йде не про новий вид окремих криміналістичних методик, а про криміналістичне забезпечення судового розгляду.

Однією з нових тенденцій є криміналістичне забезпечення діяльності адвоката, а також процесу доказування, яке розглядається як щодо сторони захисту, так і щодо сторони обвинувачення. Зокрема, в журналі Вісник кримінального судочинства України цьому питанню присвячено окрему рубрику [9]. Це пов'язано знову ж таки з переформатуванням кримінального процесу і визнанням сторони захисту активним учасником процесу доказування.

Водночас методика розслідування окремих видів злочинів розробляється задля забезпечення методами та прийомами протидії злочинності органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю. Мета ж захисту, виходячи з аналізу норм частини першої ст. 47 КПК України, полягає в забезпеченні дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясуванні обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого. Для захисника предмет доказування обумовлюється спростуванням відповідних обставин, встановлених стороною обвинувачення, або ж встановленням обставин, що можуть покращити процесуальне становище підзахисного на досудовому розслідуванні [10, с. 54]. Тому щодо сторони захисту доцільно говорити про криміналістичне забезпечення її діяльності лише з точки зору доказування.

Підсумовуючи викладене вище та повертаючись до методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів, зазначимо, що сьогодні актуальними напрямками її розвитку є формування сучасних науково обґрунтованих комплексних рекомендацій з розслідування окремих груп і видів економічних злочинів за оновленим змістом та структурою з урахуванням останніх змін, що сталися в кримінально-правовому регулюванні економічної злочинності, змін у кримінальному процесі, економіці країни, а також тенденцій

та реформ, які ще не завершилися, проте вже мають вплив на процес розслідування цих кримінальних правопорушень.

Перспективними, на нашу думку, будуть подальші наукові дослідження, спрямовані на розробку та впровадження в практичну діяльність комплексних методик розслідування економічних злочинів, включаючи економічні правопорушення транскордонного характеру із залученням організованих злочинних угруповань міжнародного характеру, мережі Інтернет, найновіших досягнень у галузі комп'ю-

терної техніки. Щодо розробки окремих методик розслідування певного виду економічних злочинів перспективними дослідженнями повинні стати впровадження особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій, використання міжнародної правової допомоги в розслідуванні, застосування поліграфа для встановлення певних обставин кримінального правопорушення, створення методичних рекомендацій як для досудового розслідування, так і для судового розгляду кримінальних проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112171&libid=100820&c=edit&_c=fo#.
3. Форма № 1–1 Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2015 рік [Електронний ресурс] / Офіц. веб-портал судової влади України. – Режим доступу. – http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15 листоп. 2011 р. № 4025-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – Ст. 263.
5. Степанюк Р.Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України / Р.Л. Степанюк // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 1(12). – С. 236–245.
6. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія / В.А. Журавель. – Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
7. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А.Ф. Волобуєва. – Київ: КНТ; Самміт-Книга, 2011. – 504 с.
8. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / І.І. Когутич; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2010. – 529 с.
9. Вісник кримінального судочинства України. – 2016. – № 2. – 191 с.
10. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія / О.С. Старенький; [за загал. ред. д.ю.н., проф. М.А. Погорецького]. – К.: Алерта, 2016. – 336 с.

Shapoval O. Prospects of methodical forensic software of economic crimes investigation

The article shows the current state and prospects of methodical forensic software of economic crimes investigation based on the analysis of the current state of legal regulation economic areas by state, changes and new trends in the criminal process, practices materials and results of the survey of investigators and prosecutors.

The author found that methodical forensic software must pass five stages (stages) before the development to methods of investigating economic crimes. The first stage – the study the economic crime situation in the state. The second stage – the analysis of Ukrainian legislation, which establishes criminal liability for committing economic crimes. The third stage – the study and generalization of investigative, judicial, expert practice of economic crimes investigation. The fourth stage – analysis of criminal procedural law and identify procedural problems that exist in the

economic crime investigation. The fifth stage – development of forensic aspects of overcoming high latency of economic crime.

Having analyzed all five stages author concluded that further prospective research would be aimed at the development and practical implementation of integrated methods for economic crimes investigation, including economic crimes across the border with the involvement of organized international character criminal groups, the Internet, the latest achievements in computer engineering.

Regarding the development of certain methods of investigation by a certain type of economic crime prospective should be science researches on implementing features the tactics of covert investigative (detective) action, the use of international legal assistance in investigations, use of polygraph to establish the circumstances of the criminal offense, the establishment of guidelines for both the pre-trial investigation, and for trial criminal proceedings.

Keywords: *economic crimes; criminal procedure; methodical forensic software perspective.*

Стаття надійшла до редакції журналу 10.12.2016 р.